

EWA DADEJ

Praca reedukacyjna z dziećmi w zakresie wyrównywania trudności w czytaniu i pisaniu

UWAGI WSTĘPNE

Trudności w czytaniu i pisaniu¹ stwarzają na początkowym etapie nauczania poważny problem dydaktyczny. Występowanie ich u dzieci z tzw. normą intelektualną jest ciągle jeszcze dla wielu nauczycieli sprawą niezrozumiałą. Zdarza się, że dzieci te są w środowisku szkolnym posądzane o obniżenie sprawności umysłowej. Bywają one zazwyczaj kierowane do Poradni Wychowawczo-Zawodowych na badania specjalistyczne.

Zadaniem znawców problemu, niektóre źródła tych niepowodzeń leżą w zaburzeniach procesu analizy i syntezy słuchowej², a także wadliwej lateralizacji³; dwie pierwsze z wymienionych przyczyn powodowane są najprawdopodobniej opóźnionym rozwojem ośrodków nerwowych, "rządzących" analizą i syntezą bodźców wzrokowo - słuchowych oraz ich kojarzeniem w ośrodkowym układzie nerwowym⁴.

Z obniżeniem poziomu analizy i syntezy wzrokowej łączy się trudność w prawidłowym spostrzeganiu znaków graficznych. Dotyczy to zwłaszcza liter podobnych do siebie, różniących się jedynie dodatkami graficznymi /a-o- m-n, l-t/ albo położeniem w stosunku do osi pionowej /p-g, b-d/, czy poziomej

/w-n, n-u, b-p, d-g/⁵. Zdarza się również, że obok tego występują wycinkowe zniekształcenia we wzrokowym ujmowaniu kształtów. Wiąże się to najczęściej z zaburzeniami orientacji przestrzennej. Konsekwencją tego w czytaniu jest mylenie liter, w pisaniu - brak umiejętności mieszczania się w liniaturze, a także niewłaściwe rozplanowanie rysunków i ujmowanie stosunków przestrzennych⁶.

Zaburzenia percepcji słuchowej powodują trudności w prawidłowym różnicowaniu dźwiękowym wyrazów i zadań. Objawia się to zarówno w czytaniu, jak i pisaniu, zwłaszcza ze słuchu. Dzieci z tym typem zaburzeń nie potrafią prawidłowo pisać wyrazów ze zmiękczeniami, mają kłopoty w różnicowaniu i i j, samogłosek nosowych z on i om, różnicowaniu spółgłosek dźwiękowo podobnych /b-p, d-t, k-g/, łączą przyimki z rzeczownikami, opuszczają litery. Czasem wiąże się z tym zaburzeniem gorsza pamięć słuchowa⁷.

Przy zaburzeniach procesu lateralizacji szczególnie niekorzystna dla nauki czytania i pisania jest lateralizacja skrzyżowana, zwłaszcza lewooczność. Powoduje ona często zaburzenia koordynacji wzrokowo-ruchowej, a w czytaniu - trudności związane ze zmianą roli wiodącej oka - pismo u nas ma przecież kierunek od lewej do prawej - prawe oko więc "prowadzi", co daje w efekcie opuszczenie liter, sylab, zmianę ich kolejności, w pisaniu zaś niekiedy pismo lustrzane⁸. Często występują kombinacje omawianych zaburzeń /zaburzenia współwystępujące/, powodujące nawarstwianie się trudności w nauce. Z tych wszystkich powodów dzieci nie radzące sobie z czytaniem i pisaniem powinny być otoczone specjalną opieką pedagogiczną. Takie założenie było punktem wyjścia reedukacji dzieci z zaburzeniami w czytaniu i pisaniu w kl. I.

ORGANIZACJA ZAJĘĆ REEDUKACYJNYCH

Podstawą do organizacji zajęć reedukacyjnych było wy-

odrębnienie w toku badań uczniów mających szczególne trudności w czytaniu i pisaniu o charakterze dyslektycznym. Rodzaj popełnianych błędów w trakcie badania umiejętności czytania i pisania, określił z kolei treść ćwiczeń usprawniających percepcję słuchową i wzrokową badanych dzieci.

W roku szkolnym 1983/84 objęto terapią 24 uczniów kl. I w Szkole Podstawowej nr 36 w Krakowie. Zajęcia prowadzone były przez nauczycielki tej szkoły, panią mgr Grażynę Turską i panią Czesławę Kiesznowską. Zespoły liczyły po czworo dzieci, w szczególnie trudnych wypadkach prowadzono zajęcia indywidualne. Zajęcia z każdą grupą odbywały się 3 razy w tygodniu i trwały dwie godziny. Prowadzone one były w specjalnym gabinecie terapii pedagogicznej.

Układy ćwiczeń opracowano według wytyczonego planu i programu. Starano się w nim uwzględnić te elementy pracy reedukacyjnej, które w maksymalnie wszechstronny sposób usprawniają opóźnione w rozwoju funkcje i pomagają w przezwyciężaniu trudności w czytaniu i pisaniu. A więc każde zajęcia zawierały ćwiczenia w czytaniu i pisaniu, oparte o odpowiednio dobrany materiał słownikowy, i ćwiczenia zaburzonych analizatorów na materiale bezsłownym.

Zespoły realizowały w zasadzie ten sam program. Jednak w ramach grupy prowadzona była indywidualizacja, ukierunkowana na eliminowanie typowych dla danego dziecka trudności.

Do przeprowadzenia zajęć reedukacyjnych przygotowano odpowiednią salę. Znajdowały się w niej następujące pomoce: dwie tablice, flanelowa i szkolna, kredki, farbki, ołówki, tusze, flamastry, pędzle, linie, ekierki, patyki, szablony liter i figur geometrycznych, zeszyty kolorowe, zeszyty w linię i w kratkę, kalka techniczna. Ponadto salę wyposażono w zabawki i gry: klocki, układanki, gry dydaktyczne, rebusy, szarady ze "Świerszczyków", instrumenty muzyczne, zestawy przeźroczy, historyjki obrazkowe.

FORMY I METODY PRACY

Zarówno w pracy na materiale słownym, jak i niewerbalnym przyjęto metodę analityczno-syntetyczną /rozkładanie całości na elementy i ponowne ich scalanie/. W ćwiczeniach na materiale słownym stosowano analityczno-syntetyczną metodę sylabową, osiągając w tym pozytywne rezultaty.

Realizowane na zajęciach formy ćwiczeń nie tylko podnoszą zainteresowanie dzieci i pomagają w skupieniu uwagi, ale również sprzyjają utrwaleniu zdobytych wiadomości i umiejętności. Ograniczę się tu jedynie do wymienienia niektórych.

Formy stosowane w ćwiczeniach na materiale słownym:

- słuchowa i wzrokowa analiza zdań na wyrazy,
- słuchowa i wzrokowa analiza wyrazów na sylaby i głoski /litery/,
- rozsypanki sylabowe i wyrazowe,
- uzupełnianki /pojedynczych wyrazów - brakujących sylabami lub literami, zdań - brakującymi wyrazami/,
- loteryjki sylabowe i wyrazowe,
- dobieranie kartek z nazwami przedmiotów do treści obrazków syntetycznych,
- krzyżówki i zagadki,
- domina sylabowe i wyrazowe,
- wierszyki wyrabiające pamięć słuchową.

Formy występujące w ćwiczeniach na materiale bezsłownym: Usprawnienie funkcji wzrokowej:

- składanie obrazka z części według wzoru /pocięcie ilustracje, klocki obrazkowe/,
- różnego rodzaju układanki według wzoru elementów o kształtach geometrycznych /mozaiki, ornamenty/,
- budowanie klocków według wzoru,
- różnicowanie obrazków pozornie takich samych /"czym się różnią?"/,

- identyfikowanie obrazków - wyszukiwanie takich samych spośród wielu /loteryjki, łamigłówek/,

Ćwiczenia pamięci wzrokowej:

- układanie z pamięci różnych wzorów,
- rysowanie z pamięci wzorów uprzednio demonstrowanych na tablicy,
- wyliczenie jak największej liczby przedmiotów znajdujących się na obrazku, poprzedzone pokazem obrazka,
- ćwiczenia w zapamiętywaniu, w którym miejscu leżały przedmioty przed zmianą ich położenia itd.

Ćwiczenia orientacji przestrzennej:

- orientacja w schemacie swojego ciała,
- określenie położenia przedmiotów względem innego przedmiotu lub podłoża,
- układanie przedmiotów stosownie do polecenia, /np. połóż ołówek nad książką u dołu z lewej strony itd./

Ćwiczenia sprawności manualnej i zaburzonej lateralizacji /przy "ustawianiu" ręki/:

- malowanie dużych kształtów graficznych, geometrycznych, malowanie palcami,
- lepienie z plasteliny,
- obwodzenie, odwzorowywanie, rysowanie,
- obrysowywanie szablonów, odkalkowywanie,
- wypełnianie konturów /stempelki, książeczki do kolorowania/,
- wydzieranie, wycinanie po liniach prostych i falistych.

Usprawnianie funkcji słuchowej:

- różne sposoby odtwarzania słuchowych struktur rytmicznych
 - a/ wystukiwanie ołówkiem przy pomocy bębenka, wyklaskiwanie itp,

- b/ odtwarzanie rytmów za pomocą odpowiednio pogrupowanych klocków, zapisywanie słyszanych rytmów kropkami,
- c/ ćwiczenia w analizie słuchowej na podstawie ilustracji, dotyczące lokalizacji słuchowej głoski lub sylaby w wyrazie /np: wyszukiwanie obrazków lub przedmiotów, których nazwy zawierają określony dźwięk lub sylabę/,
- d/ rysowanie przedmiotów zaczynających się określoną głoską lub sylabą.

Po okresie zastosowanej terapii przeprowadzamy w każdym przypadku badania, mające na celu kontrolę rezultatów. Wyniki pracy terapeutycznej warunkuje nie tylko dobór odpowiednich materiałów, metod pracy i środków ich realizacji. Istotna jest także intensywność ćwiczeń przeprowadzanych 3 razy w tygodniu po dwie godziny i systematyczność uczestniczenia w nich.

Jednym z najważniejszych czynników powodzenia reedukacji jest atmosfera towarzysząca zajęciom. Bardzo ważny jest problem współpracy z rodzicami. Gdy tylko jest to możliwe, staramy się nawiązać ściśle kontakty poprzez:

- wyjaśnienie rodzicom przyczyn trudności, na jakie napotyka ich dziecko,
- udzielenie wskazówek, jak należy z nim postępować,
- zalecenie ćwiczeń, które dziecko może wykonać pod kierunkiem rodziców,
- informowanie rodziców na bieżąco o rezultatach ich prac nad dzieckiem.

EFEKTYWNOŚĆ PRACY REEDUKACYJNEJ

Badaniami objęto następujące elementy: technikę czytania, czas czytania, rozumienie czytanego tekstu, przepisywanie oraz pisanie ze słuchu.

W tabeli 1 zestawiono wyniki badań nad techniką czytania uczniów w badaniu wstępnym /przed wprowadzeniem pracy reedukacyjnej/ i w badaniu końcowym /po zakończeniu pracy reedukacyjnej/.

Tabela 1

Lp.	Technika czytania	Procent odczytanych wyrazów w badaniu	
		wstępnym	kończącym
1.	Głoskowanie	6,4	0,9
2.	Głoskowanie z syntezą	7,4	10,2
3.	Czytanie sylabami bez syntezy	12,1	17,5
4.	Czytanie sylabami z syntezą	11,2	16,5
5.	Sposób mieszany	9,2	13,3
6.	Czytanie wyrazami	43,1	39,1
7.	Zniekształcenia	3,5	-

W przedstawionym zestawieniu należy zwrócić uwagę na co najmniej dwie sprawy: na głoskowanie bez syntezy i zniekształcenia. Są to bowiem najogólniejsze symptomy zaburzeń w rozwoju funkcji wzrokowo - słuchowej o charakterze dyslektycznym. Otóż w badaniu końcowym nie było dziecka, które by w procesie głośnego czytania zniekształcało odczytywane wyrazy, a ponadto znacznie zmniejszył się procent odczytywanych wyrazów za pomocą głoskowania bez syntezy. Efektywność pracy reedukacyjnej w zakresie czytania jest wyraźna. Biegłość czytania nie jest najistotniejszym warunkiem dobrych wyników w nauce, ale wpływa na poziom rozumienia tekstu. Program wymaga określonego tempa czytania.

Przy określaniu oceny, za tempo czytania posłużono się następującymi kryteriami:

Tabela 2

Przedziały wyrazów prze czytanych w ciągu minuty	Ocena
46 - 39	bdb
38 - 30	db
29 - 23	dst
poniżej	ndt

Końcowe wyniki wskazują przyrost tempa czytania w badanych grupach. Przedstawia to tabela 3.

Tabela 3

Liczba uczniów	Liczba przeczytanych wyrazów		Liczba popełnionych błędów	
	wstępne	końcowe	wstępne	końcowe
24	878	924	37	28

Na przyspieszenie tempa czytania wpłynęło nauczanie w zespołach reedukacyjnych. Dzieci z grup reedukacyjnych poprawiły technikę czytania, czytały płynniej, tym samym uzyskały lepsze tempo czytania.

Następnym elementem, będącym przedmiotem badania, było pisanie z pamięci. Z tablicy przepisywano dwa zdania.

- wyrazy z "ó" niewymiennym;
- wyrazy z "z", "ą", "i", "j", "h";
- zmiękczenie przez i oraz znak diakrytyczny.

Po dokonaniu analizy napisanych prac można stwierdzić, że 17 uczniów nie popełniło błędu i żaden uczeń nie otrzymał oceny niedostatecznej. Zmniejszyła się znacznie liczba błędów wynikających z zaburzonej funkcji analizatora wzrokowego. Prowadzone zajęcia wpłynęły zatem dodatnio na umie-

jętność pisania. Zniknęły trudności przy przepisywaniu tekstu z tablicy. Dzieci nie opuszczały liter, przepisywały wyrazy poprawnie, ujmując je całościowo lub sylabami.

Następnym z kolei sprawdzianem było pisanie ze słuchu. Przygotowany tekst zawierał wyrazy z następującymi trudnościami:

- a/ pisownia "ó", "rz",
- b/ utrata dźwięczności na końcu wyrazu,
- c/ zmiękczenia,
- d/pisownia "i", "j".

Dzieci objęte pracą reedukacyjną w dalszym ciągu dopełniały błędy ortograficzne. Zmniejszyła się jednak ich liczba i jakość. Nie zauważono, aby uczeń opuścił literę, sylabę czy wyraz. Zdania były pisane dużą literą. Dzieci odróżniały odpowiednie dźwięki i wiązały je z daną literą. Nie było więc błędów związanych z odwracaniem i myleniem liter. Oceny uzyskane w badaniu końcowym w porównaniu z uzyskanymi w badaniu wstępnym w grupach reedukacyjnych wskazują na wyraźne korzystne efekty. Prowadzona zatem praca reedukacyjna wpłynęła na eliminację zjawiska dysleksji, a w konsekwencji doprowadziła do usprawnienia efektywności początkowej nauki czytania oraz pisania wszystkich badanych dzieci.

UWAGI, WNIOSKI

Po upływie sześciomiesięcznego okresu zajęć sprawdzono efekty reedukacji. Zastosowane testy wykazały znaczną poprawę funkcjonowania analizatora wzrokowego i słuchowego. Wyniki badań w tym zakresie uległy poprawie. Spośród 24 dzieci 19 osiągnęło wyniki niewiele odbiegające od normy, a pozostałych 5 w dalszym ciągu wykazywało znaczne zaburzenia, jakkolwiek i u nich nastąpiła pewna poprawa. Poprawę potwierdzają także praktyczne umiejętności dzieci w pisaniu i czytaniu, co wykazały:

- przeprowadzone sprawdziany tempa i techniki czytania oraz pisania z pamięci i ze słuchu,
- uzyskane informacje w czasie konsultacji z nauczycielami w szkołach odnośnie postępów w zakresie pisania i czytania.

Dodatkowym rezultatem uczęszczania na zajęcia był dostrzeżony przez nauczycieli wzrost aktywności na lekcji i zainteresowania nauką.

Efekty pracy terapeutycznej uzależnione były od wielu czynników: Decydujący w tym względzie wydaje się zakres i stopień zaburzeń. Zaburzenia złożone lub wykazujące znaczne nasilenie w zakresie jednej funkcji wymagają większej ilości ćwiczeń i dłuższego okresu ich redukcji.

Trwałość efektów pracy reedukacyjnej zależy także od zakresu stosowanych ćwiczeń. Ćwiczenia funkcji w wąskim zakresie /np. tylko na materiale literowym/ dają efekty dość szybkie, lecz doraźne /dziecko uczy się poprawnie pisać i czytać, ale napotyka powtórnie na niepowodzenia w takich przedmiotach, jak: geometria, geografia, j.rosyjski - różnicowanie kształtów graficznych, geometrycznych, stosunków przestrzennych itp/. Natomiast ćwiczenia szerokozakresowe prowadzą do wszechstronnego usprawnienia zaburzonych funkcji⁹.

Reedukacja zaburzeń wymaga właściwej motywacji ze strony dziecka, którą osiąga się poprzez stosowanie atrakcyjnych form zajęć. Dzieci przychodziły na zajęcia bardzo chętnie, traktowały je poniekąd jako zabawę i nie odczuwały, że się uczą.

Stopień wyrównania zaburzeń uzależniony był też od częstotliwości odbywania się zajęć /3 razy po dwie godziny tygodniowo/ oraz od systematyczności uczestniczenia w nich. Nawet w najtrudniejszych warunkach szkolnych można stosować zabiegi reedukujące omawiane zaburzenia. Najprostszą formą pomocy, przy braku innych możliwości, byłoby wplatanie w tok lekcji początkowej nauki pisania i czytania podstawowych ćwiczeń korekcyjnych, np:

- w ćwiczeniach analizy i syntezy słuchowej: wyszukiwanie, wyklaskiwanie sylab, głosów i wyrazów,
- w ćwiczeniach analizy i syntezy wzrokowej: szukanie różnic w obrazkach¹⁰, stosowanie loteryjek wyrazowych, sylabowych.

Bardzo korzystny jest fakt, że na terenie szkoły można organizować specjalne zajęcia reedukacyjne, niemniej jednak wymaga to spełnienia pewnych warunków:

- prawidłowego doboru dzieci,
- podziału ich na małe grupy,
- właściwych pomocy do reedukacji,
- odpowiednio przygotowanej osoby prowadzącej zajęcia.

Pomimo osiągnięcia pewnych rezultatów stosowanej terapii, trudno powiedzieć, na ile będą one trwałe. Wydaje się, że okres 6 miesięcy jest zbyt krótki, by osiągnąć w pełni zadowalające i trwałe efekty.

BIBLIOGRAFIA

1. Zaburzenia w czytaniu określane bywają w literaturze jako dysleksja, a w pisaniu - dysgrafia.
2. H. Spionek, Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka, Warszawa 1965, PWN.
3. H. Spionek, Dziecko leworęczne, Nasza Księgarnia, Warszawa 1961.
4. I. Bielicka, Dysleksja, czyli choroba nieporadnego czytania, Życie Szkoły 1967, nr 12.
5. H. Spionek, Psychologiczna analiza trudności i niepowodzeń szkolnych, PZWS, Warszawa 1970, s. 47.
6. H. Spionek, Psychologiczna analiza trudności i niepowodzeń szkolnych, op.cit., s. 50.
7. H. Spionek, op.cit., s. 84.
8. H. Spionek, op.cit., s. 68.
9. H. Spionek, Psychologiczna analiza, s. 199.
10. Materiały - Świerszczyk.